

**Małgorzata Augustyniak**

Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie

ORCID: 0000-0002-5958-1992

malgorzata.augustyniak@uwm.edu.pl

## Nieodpłatna pomoc prawna we Francji – rozwój historyczny, ramy prawne i podstawy aksjologiczne

### Wstęp

Instytucja bezpłatnej pomocy prawnej to rozwiązanie ustawowe, przyjęte w większości państw współczesnej Europy<sup>1</sup>. Realizacja takiej pomocy wiąże się z uznaniem określonej aksjologii, szczególnie tej wpływającej z kluczowych dla danego systemu regulacji normatywnych. Regulacje te określają bowiem postulowany w danym państwie model sprawiedliwości i wynikającą z niego hierarchię wartości. Normy prawne wyznaczają prawa i obowiązki zarówno między jednostkami, jak i jednostką oraz wspólnotą. W tym kontekście pojawia się potrzeba ustalenia skali aktywności instytucji państwowych w dążeniu do harmonijnego ułożenia wskazanych relacji. Istotna jest tu kwestia korzystania obywateli z przysługującej im zdolności prawnej, której częścią jest dostęp do szeroko rozumianego wymiaru sprawiedliwości. Patrząc pod tym kątem na regulacje normatywne, w pierwszym rzędzie wypadałoby uwzględnić materię konstytucyjną. We Francji od 1971 r. tworzy ją tzw. blok konstytucyjny. Obejmuje on uchwaloną 4 października 1958 r. Konstytucję V Republiki, której zgodnie z dotychczasową tradycją, integralną część stanowi Deklaracja praw człowieka i obywatela z 1789 r. Ponadto Konstytucja z 1958 r. uznana za swą część składową preambułę do Konstytucji IV Republiki z dnia 19 kwietnia 1946 r., zaś od 2004 r. dołączono kolejny element – Kartę ochrony środowiska<sup>2</sup>.

<sup>1</sup> J. Nikołajew, *Realizacja prawa do bezpłatnej pomocy prawnej na przykładzie wybranych państw europejskich*, „Przegląd Prawa Europejskiego” 2025, nr 2, s. 48–60.

<sup>2</sup> J. Wawrzyniak, *O niektórych osobliwościach Konstytucji V Republiki Francuskiej*, „Studia Iuridica Lublinensia” 2014, nr 22, s. 153.

Żadna ze wskazanych regulacji nie ustanawia bezpośrednio prawa do wymiaru sprawiedliwości<sup>3</sup>. Pojawia się w nich natomiast postulat respektowania obywatelskiej równości, którą należy uznać za kluczową w kontekście dostępu do pomocy prawnej. Znaczenie tej wartości wyeksponowane jest w art. 1 Deklaracji praw człowieka i obywatela: „Ludzie rodzą się wolni i równi w swych prawach. Zróżnicowania społeczne mogą być oparte wyłącznie na pożytku powszechnym”. Sens tego zapisu wzmacnia art. 16 deklaracji, mówiący o konieczności funkcjonowania w społeczeństwie gwarancji poszanowania prawa. W świetle tych zapisów należy uznać, że prawo dostępu do wymiaru sprawiedliwości oraz do skutecznego rozpatrzenia sprawy przez sąd jest jednym z warunków realizacji obywatelskiej równości. Urzeczywistnienie tej wartości spoczywa w pierwszym rzędzie na instytucjach państwowych, które powinny pomagać tym, którzy nie są w stanie ponieść kosztów profesjonalnej obsługi prawnej. Zorganizowanie tego rodzaju pomocy wiąże się także z respektowaniem zasady równości wobec prawa, która zakazuje dyskryminowania z jakiegokolwiek przyczyny. Podejście to ma kapitalne znaczenie w zwalczaniu wykluczenia w dostępie do prawa, zwłaszcza tego, które następuje z powodu braku środków finansowych lub nieznanomości specyfiki działania systemu prawa. W tej perspektywie współczesnym fundamentem pomocy prawnej jest wsparcie finansowe ze strony państwa, które może zostać przyznane pod pewnymi warunkami osobom, które chcą wystąpić w sądzie, bronić się przed sądem lub osiągnąć ugodę w pozasądowej procedurze.

## Pomoc prawna we Francji

### Rys historyczny

W monarchicznej Francji wymierzanie sprawiedliwości wszystkim poddanym należało do podstawowych atrybutów władzy króla i podległego mu aparatu urzędniczego. Zarówno stanowienie, jak i stosownie prawa w dużej mierze uwarunkowane było partykularyzmami, wynikającymi z przynależności stanowej. Trudno zatem mówić o powszechnym dostępie do wymiaru sprawiedliwości i równym traktowaniu przed sądem. W obszarze tym pojawiały się wprawdzie pewne formy wsparcia, ale miały one charakter marginalny. Przykładowo w VII w. prawo królewskie nakazywało sędziom bezpłatne orzekanie w sprawach osób ubogich. Warto też wspomnieć o tym, że średniowieczne sobory upoważniały mnichów do bezpłatnego asystowania biednym przed sądami. Stanowiło to przejaw realizacji chrześcijańskiej idei

---

<sup>3</sup> Wyjątkiem jest tu art. 16 projektu Konstytucji z 19 kwietnia 1946 r., który gwarantuje wolny dostęp do spraw publicznych oraz prawa.

miłosierdzia i związanej z nią dobroczynności. Również francuscy królowie wydawali niekiedy akty, mające na celu umożliwienie dostępu do wymiaru sprawiedliwości i pomocy prawnej, wszystkim którzy nie mogli pokryć kosztów procesu. Przykładowo edykt z dnia 6 maja 1610 r. wyznaczał w każdej jurysdykcji adwokatów i prokuratorów, którzy mieli bronić poszkodowanych i otrzymywać z tego tytułu stosowne środki od króla. W praktyce tego rodzaju pomoc nie była jednak szczególnie rozwinięta i w przeważającej mierze inicjatywa jej udzielania zależała od dobrej woli przedstawicieli zawodów prawniczych<sup>4</sup>. Symptomatyczne dla ówczesnego braku zainteresowania władzy państwowej rozwojem pomocy w dostępie do wymiaru sprawiedliwości jest pominięcie tej kwestii w słynnym *Ordonnance civile touchant la réformation de la justice* z 1667 r.

Przełom w podejściu do pomocy prawnej nastąpił wraz z wydarzeniami prowadzącymi do obalenia *ansien régime* 1789 r. Rewolucja, afirmując hasła wolności, równości i braterstwa, zmieniała postrzeganie sprawiedliwości, traktując ją jako jedno z dóbr podstawowych, z których nikt nie powinien być wykluczony. Do sprawiedliwości zaczęto zatem podchodzić jak do usługi publicznej – podlegającej bezstronnym regułom działania i w równym stopniu dostępnej wszystkim obywatelom. Dekret z 16–24 sierpnia 1790 r. o organizacji sądownictwa stanowił, że sprawiedliwość będzie wymierzana bezpłatnie przez pochodzących z wyboru sędziów<sup>5</sup>. Tak więc rewolucyjna reorganizacja ukierunkowana była na zdemokratyzowanie dostępu do wymiaru sprawiedliwości. Jednym ze środków do tego celu miało być uproszczenie procedury cywilnej poprzez wyeliminowanie z niej różnych elementów, z których każdy wiązał się dotychczas z ponoszeniem odrębnych kosztów. Realizacja tych założeń została zmodyfikowana wprowadzeniem przez Napoleona nowej kodyfikacji wraz z reorganizacją zawodów prawniczych<sup>6</sup>. Istotną konsekwencją tych zmian było zredukowanie znacznej części funkcji dotychczas pełnionych przez prawników. Przyświecało temu założenie, że ujednolicenie źródeł prawa, ich systematyzacja, klarowność i precyzyjność norm przyczyni się do lepszego rozumienia prawa przez wszystkich, a nie tylko tych, którzy mają stosowne wykształcenie<sup>7</sup>. Zasadniczo powrócono wówczas do postrzegania pomocy

<sup>4</sup> M.H. Renaut, *L'accès à la justice dans la perspective de l'histoire du droit*, „Revue historique de droit français et étranger” 2000, vol.78, nr 3, s. 474.

<sup>5</sup> Décret des 16–24 août 1790 sur l'organisation judiciaire, titre II, art.1 i 2.

<sup>6</sup> Kodeks cywilny Francuzów, zgodnie z intencjami jego twórców, miał nie tylko konsolidować kilka porządków prawnych, lecz również poprzez przezwyciężenie niepewności i arbitralności prawa, wzmacniać swój niezmienny autorytet – zob. B. Lewaszkiewicz-Petrykowska, *Współczesne prawo cywilne a Code civil Napoleona jako dziedzictwo wielowiekowej kultury prawnej*, „Czasopismo Prawno-Historyczne” 2005, t. 57, z. 2, s. 122.

<sup>7</sup> Środowiska prawnicze, zwłaszcza sędziowie, doświadczały pewnego kryzysu tożsamości – zob. J.-L. Halpérin, *L'impossible Code civil*, Paryż 1992, s. 293; K. Sójka-Zielińska, *Wielkie kodyfikacje cywilne. Historia i współczesność*, Warszawa 2009, s. 243.

prawnej w kategoriach prywatnej dobroczynności realizowanej dobrowolnie przez lokalną adwokaturę<sup>8</sup>. Organizacje charytatywne pomagały także ubogim w sprawach cywilnych, skupiając się w szczególności na sprawach rodzinnych oraz formalnym uznaniu dzieci samotnych matek.

W tym miejscu warto wspomnieć, że w słownictwie prawniczym zadomowiło się wyrażenie bliskie wartościom uzasadniającym szeroko rozumianą pomoc społeczną, która w odniesieniu do prawa łączy się z praktyką *pro bono*. Termin ten oznacza „dla dobra publicznego” i odzwierciedla podejście prawnika dobrowolnie poświęcającego część swojego czasu, nieodpłatnie lub za niewielką opłatą na ochronę praw osób znajdujących się w niekorzystnej sytuacji; pomoc organizacjom reprezentującym potrzeby marginalizowanych członków społeczności lub też zaangażowanie w ulepszaniu prawa i wymiaru sprawiedliwości.

Problem faktycznego wykluczenia ubogich obywateli z sądów był odczuwalny w latach 40. XIX w. Stał się centralnym elementem szerszej debaty dotyczącej równoważenia praw i obowiązków wszystkich uczestników życia społecznego<sup>9</sup>. Formułowano wówczas stanowiska podkreślające destrukcyjny wpływ ubóstwa, który stanowi zagrożenie realizacji formalnej zdolności do czynności prawnych. Argumentowano, że taki stan rzeczy wymaga pomocy publicznej, która staje się etycznym obowiązkiem, imperatywem współczesnego rządu. Jednocześnie sygnalizowano niebezpieczeństwo nadużyć wynikających z otwarcia na masową skalę możliwości wnoszenia spraw podyktowanych złą wiarą, zemstą czy chciwością<sup>10</sup>. Zwracano też uwagę, że zbyt łatwy dostęp do sądów, brak należytej kontroli co do słuszności roszczeń przyczyniałyby się do eskalowania konfliktów społecznych. Z kolei kontrola państwa w analizowanym obszarze wymagałaby stworzenia nowych przepisów i instytucji zwiększających rolę i kompetencje aparatu administracyjnego, co szczególnie niepokoiło środowiska liberalne. W tym sensie projekt stworzenia kompleksowego programu pomocy prawnej uwydatnił różnice w poglądach na rolę państwa.

Ostatecznie 22 stycznia 1851 r. uchwalono ustawę o pomocy prawnej, która regulowała udzielanie pomocy w sprawach cywilnych, karnych i handlowych. Ustawa określała dwa zasadnicze warunki uzyskania pomocy: ubóstwo

<sup>8</sup> A. Blandin, *L'avocat des pauvres à Pau*, „Annales de la Charité” 1850, nr 6, s. 220.

<sup>9</sup> Ważnym głosem w dyskusji była praca sędziego pokoju: J.C.M.G. du Beux, *Essai sur l'institution de l'avocat des pauvres et sur les moyens de défense des indigents dans les procès civils et criminels en France, en Sardaigne et dans les principaux pays de L'Europe*, Paryż 1847. Niedługo po opublikowaniu tej książki Akademia Nauk Moralnych i Politycznych zaczęła prowadzić badania oparte na analizach i zaleceniach du Beux, co dało solidne podstawy, na których oparła się Izba Poselska, by w przededniu rewolucji w 1848 r. zająć się problemem wykluczenia ubogich obywateli z dostępu do sądownictwa.

<sup>10</sup> S. Schafer, *L'assistance judiciaire et l'étranger civil (1840–1851)*, „Sociétés & Représentations” 2014, nr 38(2), s. 208.

wnioskodawcy i wiarygodność jego sprawy. Potencjalni beneficjenci byli zobowiązani do dostarczenia właściwym urzędom swoich arkuszy lub zwolnień podatkowych oraz pisemnych oświadczeń, że ubóstwo wyklucza ich z dostępu do wymiaru sprawiedliwości<sup>11</sup>. Przeciwnik skarżącego mógł stawić się do biura pomocy prawnej, by zakwestionować zasadność roszczenia lub deklarowanego ubóstwa<sup>12</sup>. Ważną cechą ustawy z 1851 r. było zalecenie, by urzędy rozpatrujące wnioski o pomoc promowały ugodowe rozwiązywanie sporów, minimalizując tym samym konieczność wejścia na drogę sądową. Regulacja pomocy prawnej z 1851 r. obowiązywała 120 lat, aż do uchwalenia ustawy z dnia 3 stycznia 1972 r., ustanawiającą całkowitą lub częściową pomoc prawną uwarunkowaną progami dochodowymi<sup>13</sup>. Nowy system opierał się na wypłacaniu rekompensat państwowych, w praktyce był jednak krytykowany przez prawników, którzy twierdzili, że ponoszą większość kosztów związanych z ich usługami. Również potencjalni beneficjenci pomocy sygnalizowali, że zbyt niskie progi dochodowe uniemożliwiają znacznej liczbie obywateli skorzystanie z pomocy<sup>14</sup>. Uwagi te wpłynęły na wprowadzenie zmian w kolejnych regulacjach tworzących ramy aktualnego systemu udzielania pomocy prawnej.

### Obecny model pomocy prawnej finansowanej przez państwo

Funkcjonowanie obecnego systemu pomocy prawnej we Francji bazuje na dwóch aktach normatywnych: ustawie o pomocy prawnej z dnia 10 lipca 1991 r.<sup>15</sup> wraz z późniejszymi zmianami<sup>16</sup> i dekrete z dnia 19 grudnia 1991 r. dotyczący pomocy prawnej<sup>17</sup>. Ostatnia reforma w tym obszarze nastąpiła w 2021 r.<sup>18</sup> Jej celem było uproszczenie procedury dla wnioskodawców, zagwarantowanie większej rzetelności w rozpatrywaniu wniosków, stopniowe

<sup>11</sup> Warto zwrócić uwagę, że ustawa z 1851 r. nadawała ubóstwu nieco inny niż wcześniej charakter. W nowych ramach prawnych ubóstwo zaczęło funkcjonować jako niekoniecznie trwały niedostatek, niedobór środków wobec oszacowanych kosztów prawnych – ibidem, s. 221.

<sup>12</sup> Loi du 22 janvier 1851 sur l'assistance judiciaire, art. 10, 11.

<sup>13</sup> Loi nr 72-11 du 3 janvier 1972 instituant l'aide judiciaire. Aktem wykonawczym tej ustawy był Décret nr 72-809 du 1er septembre 1972 portant application de la loi nr 72-11 du 3 janvier 1972 instituant l'aide judiciaire.

<sup>14</sup> L. Cadiet, *Premières, et brèves, vues sur le nouveau droit de l'aide juridictionnelle*, „Revue juridique de l'Ouest” 1991, nr 3, s. 323.

<sup>15</sup> Loi nr 97-647 du 10 juillet 1991 relative à l'aide juridique.

<sup>16</sup> Loi nr 2006-911 du 24 juillet 2006 relative à l'intégration; Loi nr 2007-210 du 19 février 2007 portant réforme de l'assurance de protection juridique.

<sup>17</sup> Le décret nr 91-1266 du 19 décembre 1991 portant application de la loi nr 97-647 du 10 juillet 1991 relative à l'aide juridique.

<sup>18</sup> Zmiany wprowadzono przy pomocy: Décret nr 2020-1717 du 28 décembre 2020 portant application de la loi nr 91-647 du 10 juillet 1991 relative à l'aide juridique et relatif à l'aide juridictionnelle et à l'intervention de l'avocat dans les procédures non juridictionnelles.

skracanie czasu rozpatrywania wniosków. W ogólnym zarysie wskazane regulacje obejmują pomoc w dostępie do prawa, konsultacjach, a także pomoc w postępowaniu pozasądowym<sup>19</sup>. Przewidują one:

- właściwą pomoc prawną: pomoc finansową w postępowaniach sądowych i pozasądowych postępowaniach ugodowych;
- pomoc w pokryciu kosztów związanych z czynnościami zleconymi przez sędziego, np. ekspertyza;
- pomoc w pokryciu honorariów adwokatów w postępowaniu karnym stanowiącym alternatywę do sprawy sądowej (ugoda i mediacja), w przypadku pomocy prawnej dla osób zatrzymanych przez policję w celu przesłuchania i postępowania dyscyplinarnego w więzieniach;
- dostęp do prawa, który obejmuje udzielanie ogólnych informacji o prawach i obowiązkach osób, bezpłatne porady i konsultacje prawne, pomoc w redagowaniu i zawieraniu aktów prawnych<sup>20</sup>;
- pomoc w sporach transgranicznych<sup>21</sup> w pokryciu kosztów przetłumaczenia wniosku o pomoc oraz dokumentów potrzebnych do zbadania sprawy przed przekazaniem jej do właściwego organu, a także kosztów tłumacza, gdy postępowanie toczy się we Francji<sup>22</sup>.

Osoby otrzymujące pomoc prawną mogą korzystać z bezpłatnych usług adwokata lub innego prawnika (komornika, *avoué*, notariusza itp.), a także wszystkich funkcjonariuszy publicznych, których pomocy wymaga dane postępowanie<sup>23</sup>. Co do zasady prawo wyboru prawnika i urzędników przysługuje osobie korzystającej z pomocy, która może też liczyć w tej sprawie na wsparcie przedstawicieli odpowiedniej jurysdykcji<sup>24</sup>. Beneficjenci pomocy prawnej mogą się też ubiegać o zwolnienie z kosztów sądowych. Pomoc prawna udzielana jest osobom niezależnie od roli, jaką przyjmują w ramach funkcjonowania systemu sprawiedliwości. Tak więc pomoc przysługuje zarówno pozwanym, jak i powodom, świadkom, podejrzanym, oskarżonym, skazanym itd. Pomoc obejmuje wszystkie kategorie spraw spornych lub bezspornych

<sup>19</sup> Aide juridique *aide juridictionnelle, aide à l'accès au droit et autres aides à l'intervention de l'avocat*, Direction des journaux officiels, Paryż 2004.

<sup>20</sup> Art. 53 Loi nr 97-647 du 10 juillet 1991 relative à l'aide juridique. W 2016 r. władze publiczne uruchomiły specjalną stronę internetową w celu ułatwienia dostępu do wymiaru sprawiedliwości jak największej liczbie osób, udrożnienia procedur i przekazywania informacji na temat pomocy prawnej. Zob. <https://www.justice.fr/>.

<sup>21</sup> Spór transgraniczny w kontekście pomocy prawnej dotyczy sytuacji, w której miejscem zwykłego pobytu lub miejscem zamieszkania strony wnioskującej o pomoc jest inne państwo członkowskie Unii Europejskiej niż to, w którym ma siedzibę sąd właściwy dla meritum sprawy, lub to, w którym orzeczenie musi zostać wykonane.

<sup>22</sup> Art. 40 Loi nr 97-647 du 10 juillet 1991 relative à l'aide juridique.

<sup>23</sup> M. Matusiak-Frańczak, *Przymus adwokacki we Francji na tle prawa do sprawiedliwego procesu w świetle art. 6 ust. 1 Europejskiej Konwencji Praw Człowieka*, „Palestra” 2023, nr 1–2, s. 49–52.

<sup>24</sup> Art. 25 Loi nr 97-647 du 10 juillet 1991 relative à l'aide juridique.

w sądach wszystkich instancji. Funkcjonuje zatem w postępowaniu cywilnym, karnym i administracyjnym. Koszty udzielanej pomocy ponosi państwo<sup>25</sup>, które może finansować ją w całości (100%) lub części (55% lub 25%), w zależności od kryterium majątkowego. Pomoc może też obejmować całość lub części postępowania. Jej celem może być też ułatwienie doprowadzenia do ugody zanim dojdzie do rozprawy sądowej, a także wyegzekwowanie wykonania orzeczenia sądu lub innego tytułu wykonawczego<sup>26</sup>. O pomoc można wystąpić przed zarówno przed wszczęciem postępowania, jak też w jego trakcie<sup>27</sup>. W przypadku wniesienia apelacji podmiot objęty pomocą zachowuje prawo do swej obrony<sup>28</sup>. W sytuacji gdy beneficjent pomocy prawnej przegra sprawę, powinien pokryć koszty sprawy poniesione przez swojego przeciwnika. Sędzia może jednak zadecydować, biorąc pod uwagę zasadę słuszności oraz sytuację ekonomiczną strony, o pozostawieniu części kosztów po stronie państwa<sup>29</sup>.

Rozstrzygnianiem wniosków zajmują się biura pomocy prawnej funkcjonujące w sądach I i II instancji oraz w sądzie kasacyjnym, Radzie Stanu, Krajowym Sądzie Prawa Azylowego, Najwyższym Sądzie Arbitrażowym oraz w komisjach odwoławczych dla uchodźców<sup>30</sup>. Decyzja o przyznaniu pomocy zapada po spełnieniu wymogów dotyczących zasobów materialnych, narodowości, miejsca stałego zamieszkania i zasadności postępowania. Wskazane warunki można zatem podzielić na proceduralne oraz merytoryczne. W pierwszej grupie kluczową rolę odgrywają wymogi dotyczące wnioskodawców. Zgodnie z francuskimi regulacjami pomoc prawna przysługuje osobom narodowości francuskiej, obywatelom Unii Europejskiej lub cudzoziemcom mającym prawo do stałego pobytu we Francji. Ustawodawca przyznaje też prawo do pomocy prawnej w sprawach prowadzonych w sądach francuskich osobom nie zamieszkującym we Francji, będącym obywatelami tych państw, które zawarły z Francją międzynarodową lub dwustronną umowę upoważniającą do pomocy prawnej. Co do zasady osoby obcej narodowości mogą zostać objęte pomocą prawną pod warunkiem, że stale i regularnie zamieszkują we Francji. Należy jednak dodać, że warunek ten nie obowiązuje osób wnoszących powództwo w sprawach, które wydają się szczególnie warte uwagi

<sup>25</sup> Przedstawiciele zawodów prawniczych udzielający beneficjentowi pomocy otrzymują wynagrodzenie od państwa, którego wysokość określa dekret Rady Stanu (art. 31, art. 53 Loi nr 97-647 du 10 juillet 1991 relative à l'aide juridique). Koszt pomocy prawnej może też pokryć strona, która nie jest beneficjentem pomocy i przegra sprawę. Wówczas jest zobowiązana zwrócić skarbowi państwa stosowne kwoty. Sędzia może jednak całkowicie lub częściowo zwolnić stronę z tego zwrotu ze względów opartych na słuszności i sytuacji ekonomicznej tej strony (art. 43 U.1991).

<sup>26</sup> Art. 10 i 11 Loi nr 97-647 du 10 juillet 1991 relative à l'aide juridique.

<sup>27</sup> Art. 18 Loi nr 97-647 du 10 juillet 1991 relative à l'aide juridique.

<sup>28</sup> Art. 8 Loi nr 97-647 du 10 juillet 1991 relative à l'aide juridique.

<sup>29</sup> Art. 42 Loi nr 97-647 du 10 juillet 1991 relative à l'aide juridique.

<sup>30</sup> Art. 13 i 14 Loi nr 97-647 du 10 juillet 1991 relative à l'aide juridique.

z punktu widzenia przedmiotu lub przewidywanych kosztów<sup>31</sup>. Warunek stałego zamieszkania znika również w przypadku osób posiadających obce obywatelstwo, wówczas gdy są niepełnoletnie, toczy się wobec nich postępowanie karne lub podlegają procedurom przewidzianym ustawodawstwie dotyczącym wjazdu i przebywania cudzoziemców oraz prawa azylu<sup>32</sup>. W nadzwyczajnych sytuacjach prezes właściwego sądu lub przewodniczący biura pomocy prawnej mogą podjąć decyzję o tymczasowym udzieleniu pomocy prawnej, w przypadku, gdy postępowanie zagraża warunkom bytowym wnioskodawcy, zwłaszcza w przypadku nakazu egzekucyjnego lub eksmisji<sup>33</sup>. W sprawach karnych procedura pozwala na udzielenie pomocy prawnej w sprawach pilnych, np. zatrzymanie przez policję, wstępne przesłuchanie, natychmiastowa rozprawa w trybie przyspieszonym.

Co do zasady udzielenie przez państwo bezpłatnej pomocy prawnej dotyczy osób fizycznych. Ich sprawy stanowią przeważającą część zgłoszeń i przyznanych świadczeń, jednak ustawodawca przewidział też możliwość udzielania pomocy osobom prawnym<sup>34</sup>. Warunkiem jest to, że nie są one nastawione na zysk, mają siedzibę we Francji i nie dysponują wystarczającymi środkami (np. stowarzyszenia). Podmiotem pomocy mogą być konsorcja współwłaścicieli budynków objętych planem ochrony oraz osoby prawne będące stronami w sporach transgranicznych w sprawach cywilnych lub handlowych.

O uzyskanie bezpłatnej pomocy prawnej nie mogą się ubiegać podmioty objęte ubezpieczeniem ochrony prawnej. Ważnym warunkiem udzielenia pomocy jest kryterium majątkowe. Zgodnie z nim pomoc prawną mogą uzyskać osoby, których średni dochód łączny w poprzednim roku kalendarzowym nie przekroczył progu określanego corocznie w drodze dekretu Rady Stanu (art. 4 U.1991)<sup>35</sup>, przy czym w ustaleniu dochodu nie uwzględnia się zasiłków rodzinnych i pewnych świadczeń socjalnych. Z wymogu przedstawiania oświadczeń majątkowych w celu uzyskania bezpłatnej pomocy prawnej zwolnione są

<sup>31</sup> Art. 3 Loi nr 97-647 du 10 juillet 1991 relative à l'aide juridique.

<sup>32</sup> Ponadto wspomniana ustawa (Loi nr 2006-911 du 24 juillet 2006 relative à l'integration) zmodyfikowała warunki przyznawania pomocy prawnej przed Komisją Apelacyjną ds. Uchodźców (La Commission des recours des réfugiés). Ustawa zniosła warunek legalnego wjazdu na terytorium Francji lub posiadania przynajmniej rocznego zezwolenia na pobyt.

<sup>33</sup> Art. 20 Loi nr 97-647 du 10 juillet 1991 relative à l'aide juridique.

<sup>34</sup> Art. 2 Loi nr 97-647 du 10 juillet 1991 relative à l'aide juridique.

<sup>35</sup> Art. 4 Loi nr 97-647 du 10 juillet 1991 relative à l'aide juridique. Dane dotyczące aktualnych kryteriów majątkowych warunkujących udzielenie pomocy prawnej można znaleźć: <http://www.cdad-moselle.justice.fr/informations-pratiques/aides-aux-victimes/aide-juridictionnelle/>. Od 1 stycznia 2021 r. pomoc prawna przyznawana jest pod warunkiem, że wnioskodawca posiada referencyjny dochód podatkowy poniżej 11 262 euro na jedną osobę. Aby skorzystać z częściowej pomocy prawnej lub pomocy przy interwencji prawnika pułap ten ustala się na 16 890 euro. Décret nr 2020-1717 du 28 décembre 2020 portant application de la loi nr 91-647 du 10 juillet 1991 relative à l'aide juridique et relatif à l'aide juridictionnelle et à l'intervention de l'avocat dans les procédures non juridictionnelles.

osoby, które otrzymują świadczenia uzupełniające z Krajowego Funduszu Solidarności (fr. *Fonds national de solidarité*) dodatek do wynagrodzenia (*revenu minimum d'insertion*), rentę dla weteranów lub inwalidów wojennych. Przedstawienie stanu zasobów materialnych nie jest również wymagane od nieletnich przesłuchiowanych we wszystkich rodzajach spraw, a także ofiar ataków przestępczych i terrorystycznych, ofiar przemocy domowej<sup>36</sup>. Należy dodać, że – patrząc na kryterium majątkowe – bierze się też pod uwagę zewnętrzne elementy wyznaczające określony poziom życia. Ocenia się również posiadanie dóbr ruchomych i nieruchomości, nawet nieprzynoszących dochodu, z wyłączeniem tych, których nie można sprzedać lub oddać w zastaw bez spowodowania poważniejszych komplikacji życiowych zainteresowanej strony (np. strata głównego miejsca zamieszkania lub nieruchomości niezbędnych do wykonywania działalności zawodowej). Ocena majątku osoby wnioskującej o udzielenie pomocy obejmuje również zasoby małżonka, a także osób będących we wspólnym gospodarstwie domowym, chyba że powództwo wytoczone jest przeciwko nim.

Wyjątkiem od ogólnej zasady rozpatrywania kryterium majątkowego jest możliwość uzyskania pomocy prawnej osób, których dochody przekraczają ustalone limity pod warunkiem, że dana sprawa wydaje się szczególnie interesująca z punktu widzenia jej przedmiotu, przewidywanych kosztów procesu lub sporów transgranicznych<sup>37</sup>. W tym ostatnim przypadku konieczne jest przedstawienie dowodu, że ubiegający się o pomoc nie byłoby w stanie pokryć wydatków ze względu na różnice w kosztach utrzymania między Francją a państwem członkowskim, które jest miejscem ich stałego pobytu.

Uwzględniając merytoryczną zasadność postępowania, bierze się pod uwagę to, czy działania potencjalnego beneficjenta nie wydają się ewidentnie niedopuszczalne, bezpodstawne lub nie stanowią nadużycia, np. ze względu na liczbę składanych wniosków oraz ich powtarzalność. Ponadto w sprawach dotyczących kasacji wnioskodawca może nie uzyskać pomocy prawnej, jeżeli kasacja nie spełnia wystarczających wymogów<sup>38</sup>. Pomoc prawna nie zostaje też udzielana po zakończeniu postępowania sądowego.

W sytuacji gdy pomoc prawna zostanie odrzucona, wnioskodawca może samodzielnie lub z prawnikiem w ciągu 15 dni od powiadomienia go o decyzji złożyć odwołanie, wskazując na powody zakwestionowania decyzji. Odwołanie należy skierować do biura pomocy prawnej, które wydało decyzję, a ono zaś przekazuje je właściwemu do rozpatrzenia odwołania organowi. W zależności od jurysdykcji będzie to: dla sądów I instancji – Prezes Sądu Apelacyjnego; dla Krajowego Sądu Prawa Azylowego – Prezes Krajowego Sądu

<sup>36</sup> Art. 9 Loi nr 97-647 du 10 juillet 1991 relative à l'aide juridique.

<sup>37</sup> Art. 6 Loi nr 97-647 du 10 juillet 1991 relative à l'aide juridique.

<sup>38</sup> Art. 7 Loi nr 97-647 du 10 juillet 1991 relative à l'aide juridique.

Azylowego; dla sądu administracyjnego – Prezes Administracyjnego Sądu Apelacyjnego, któremu podlega sąd; dla administracyjnego sądu apelacyjnego – Prezes Apelacyjnego Sądu Administracyjnego prowadzącego sprawę; dla Rady Stanu – Przewodniczący Sekcji Procesowej Rady Stanu; dla sądu kasacyjnego – Pierwszy Prezes Sądu Kasacyjnego; dla Trybunału Konfliktów – Prezes Trybunału ds. Konfliktów. Druga decyzja w sprawie wniosku jest ostateczna, więc nie można się już od niej odwołać.

Od 1998 r. w pobliżu dużych miast funkcjonują specjalne ośrodki – *les maisons de la justice* (MJD), które służą pomocą w dostępie do wymiaru sprawiedliwości, zwłaszcza ofiarom przestępczości. W tym celu korzystają z porady nie tylko prawników, ale również policjantów, lokalnych stowarzyszeń, pracowników socjalnych itp.<sup>39</sup> Ponadto w departamentach działają centra dostępu do prawa – *les centres départementaux d'accès au droit* (CDAC), które udzielają pomocy w postępowaniu pozasądowym z możliwością wystąpienia o pomoc w drodze sądowej, oferują bezpłatne konsultacje prawne oraz pomoc w redagowaniu aktów prawnych. Również niektóre stowarzyszenia konsumenckie udzielają bezpłatnych porad prawnych, generalnie bronią interesów konsumentów w polubownym lub sądowym rozstrzygnięciu sporu. Obywatele mogą też skorzystać z pomocy lokalnych samorządów zawodowych. Zrzeszeni w nich członkowie palestry udzielają każdemu, niezależnie od dochodu bezpłatnych, anonimowych i poufnych konsultacji prawniczych. W celu koordynacji działania pomocy prawnej we Francji powołana została Krajowa Rada Pomocy Prawnej (fr. *Conseil national de l'aide juridique*). Jej zadaniem jest zbieranie wszelkich ilościowych i jakościowych informacji dotyczących funkcjonowania i dostępu do pomocy prawnej. Rada ma proponować władzom publicznym wszelkie działania sprzyjające lepszej dostępności do pomocy prawnej<sup>40</sup>.

## Wnioski

Patrząc na pomoc prawną we Francji z perspektywy historycznej, należy stwierdzić, że jest ona spadkobierczynią praktyki związanej z działalnością charytatywną. Współczesne rozumienie znaczenia pomocy w dostępie do wymiaru sprawiedliwości w większym stopniu nawiązuje do aksjologii rewolucyjnej triady – wolności, równości i braterstwa. Hasła te kierują nas w stronę takiego prawa, które nikogo bezpodstawnie nie dyskryminuje ani nie faworyzuje, co czyni też zasadnym obowiązek solidarności, zwłaszcza wobec

<sup>39</sup> Zob. L. Meyet, *Conseil juridique gratuit: où trouver une assistance gratuite?*, <https://www.legalife.fr/guides-juridiques/conseil-juridique-gratuit-ou-trouver-une-assistance-gratuite/>.

<sup>40</sup> Art. 65 Loi nr 97-647 du 10 juillet 1991 relative à l'aide juridique.

najbardziej pokrzywdzonych. A zatem sprawiedliwość, oprócz waloru bezstronności, musi być jeszcze dostępna dla wszystkich, nie tylko tych dobrze sytuowanych. W tej perspektywie instytucje państwowe, o ile dążą do sprawiedliwości, mają obowiązek pomocy osobom formalnie dysponującym zdolnością prawną, która w praktyce bywa jednak ograniczona lub udaremniona z powodu ubóstwa.

Pomoc prawną należy więc potraktować jako jeden z elementów służby publicznej. Państwo musi być tu gwarantem działania systemu pomocy nie tylko dlatego, że go finansuje, ale także ze względu na to, że tworzy jego infrastrukturę normatywno-instytucjonalną, zarządza nią i w razie potrzeby reformuje. Tak też się dzieje we Francji, która stworzyła sieć pomocy funkcjonującą za pośrednictwem biur pomocy prawnej w zakresie jurysdykcji cywilnej, karnej i administracyjnej na wszystkich szczeblach postępowania sądowego. Z pomocy tej można też skorzystać w przypadku pozasądowych form rozwiązywania sporów, np. mediacji.

Przedmiot, który zwykle budzi najwięcej kontrowersji, dotyczy kryteriów jej przyznawania. We Francji szczególnie przedstawiciele tzw. klasy średniej sygnalizują, że z jednej strony są oni zbyt bogaci, by liczyć na pomoc ze strony państwa w dostępie do wymiaru sprawiedliwości, z drugiej – zbyt biedni, by działać bez obaw o możliwość obrony swoich praw w ramach szeroko rozumianego wymiaru sprawiedliwości.

Ostatnie wprowadzone w 2020 r. zmiany w systemie udzielania państwowej pomocy prawnej skupiają na celu, jakim jest efektywne podejmowanie jakościowo uzasadnionych decyzji sprzyjających ułatwieniu dostępu najsłabszych do wymiaru sprawiedliwości. Jednym ze środków sprzyjających realizacji tego zadania jest szersze wykorzystanie nowoczesnych technologii, dzięki którym można np. pobrać online pliki wniosku o udzielenie pomocy prawnej wraz z wyjaśnieniami niezbędnymi do zrozumienia zasad i mechanizmów jej funkcjonowania. Powstają zatem bezpieczne platformy cyfrowe, służące wymianie informacji i danych między jurysdykcjami, prawnikami i urzędnikami. W coraz większym stopniu wykorzystywane są techniki zdalne, np. wideokonferencje. Ta wirtualna infrastruktura przyczynia się do szybszego przepływu informacji i dokumentów oraz sprzyja zaspokojeniu potrzeby bliskości podmiotów wymiaru sprawiedliwości względem obywateli.

## Wykaz literatury

Aide juridique *aide juridictionnelle, aide à l'accès au droit et autres aides à l'intervention de l'avocat*, Direction des journaux officiels, Paryż 2004.

Blandin A., *L'avocat des pauvres à Pau*, „Annales de la Charité” 1850, nr 6.

Cadiet L., *Premières, et brèves, vues sur le nouveau droit de l'aide juridictionnelle*, „Revue juridique de l'Ouest” 1991, nr 3.

- Du Beux J.C.M.G., *Essai sur l'institution de l'avocat des pauvres et sur les moyens de défense des indigents dans les procès civils et criminels en France, en Sardaigne et dans les principaux pays de L'Europe*, Paryż 1847.
- Halpérin J.-L., *L'impossible Code civil*, Paryż 1992.
- Lewaszkiewicz-Petrykowska B., *Współczesne prawo cywilne a Code civil Napoleona jako dziedzictwo wielowiekowej kultury prawnej*, „Czasopismo Prawno-Historyczne” 2005, t. 57, z. 2.
- Matusiak-Frączak M., *Przymus adwokacki we Francji na tle prawa do sprawiedliwego procesu w świetle art. 6 ust. 1 Europejskiej Konwencji Praw Człowieka*, „Palestra” 2023, nr 1–2.
- Nikołajew J., *Realizacja prawa do bezpłatnej pomocy prawnej na przykładzie wybranych państw europejskich*, „Przegląd Prawa Europejskiego” 2025, nr 2.
- Renaut M.H., *L'accès à la justice dans la perspective de l'histoire du droit*, „Revue historique de droit français et étranger” 2000, vol. 78, nr 3.
- Schafer S., *L'assistance judiciaire et l'étranger civil (1840–1851)*, „Sociétés & Représentations” 2014, nr 38(2).
- Sójka-Zielińska K., *Wielkie kodyfikacje cywilne. Historia i współczesność*, Warszawa 2009.
- Wawrzyniak J., *O niektórych osobliwościach Konstytucji V Republiki Francuskiej*, „Studia Iuridica Lublinensia” 2014, nr 22.

## Summary

### Free legal aid in France – historical development, legal framework, and value foundations

**Keywords:** right to free legal aid, access to justice, France, civic equality, public service, legal aid offices.

This article aims to present the forms of free legal aid in France from axiological, historical, and normative perspectives. Starting from the premise that access to justice is a prerequisite for the realisation of civic equality, the publication explores how the idea and practice of legal aid have developed in France over time. The text analyses the evolution of the system – from medieval and pre-revolutionary forms of legal charity, through the Act of 1851, to the current regulations introduced in 1991 and the reforms of the 21st century. It discusses the contemporary model of state-funded legal aid, the criteria for granting such assistance (both material and procedural), the scope of services provided, and the institutions responsible for its implementation. The conclusions emphasise the importance of solidarity and equality as the core values justifying the state's obligation to ensure real access to the law for all citizens, regardless of their financial situation. The article also highlights the challenges of effectively reaching the so-called “middle class” and the role of technology in improving legal aid mechanisms.